

SHAXS SHAKLLANISHIDA MOTIV VA MOTIVATSIYA OMILLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdurashidova Dilnoza Abdumalik qizi

Namangan davlat universiteti San'at va sport fakulteti

Psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

dilnozaabdumalikovna7@gmail.com

+998940957770

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20179824>

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs kamoloti jarayonida motiv va motivatsiya tushunchalarining tutgan o'rni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shaxsning faolligini belgilovchi ichki intilishlar va tashqi ta'sirlar o'rtasidagi bog'liqlik psixologik adabiyotlar asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Motiv, motivatsiya, shaxs, ehtiyoj, ierarxiya, faollik, iroda.

Абдурашидова Дильноза Абдумалик кизи

Наманганский государственный университет

Факультет Искусства и спорта

Студентка 2-го курса направления Психология

dilnozaabdumalikovna7@gmail.com

+998940957770

Аннотация: В статье теоретически анализируется роль понятий мотива и мотивации в процессе развития личности. На основе психологической литературы изучается взаимосвязь между внутренними стремлениями и внешними воздействиями, определяющими активность личности.

Ключевые слова: Мотив, мотивация, личность, потребность, иерархия, активность, воля.

Abdurashidova Dilnoza Abdumalik qizi

Namangan State University

Faculty of Art and Sport

2nd-year student of Psychology

dilnozaabdumalikovna7@gmail.com

+998940957770

Abstract: This article theoretically analyzes the role of the concepts of motive and motivation in the process of personality development. Based on psychological literature, the connection between internal aspirations and external influences that determine personality activity is studied.

Keywords: Motive, motivation, personality, need, hierarchy, activity, will.

Kirish

"Bugungi kunda shaxs shakllanish jarayonini o'rganish shunchaki psixologik jarayon emas, balki insonning ijtimoiy borliqdagi o'rnini belgilovchi fundamental muammo sifatida qaralmoqda. Shaxsning jamiyatdagi faollik darajasi va uning ijtimoiy barqarorligi bilan bevosita bog'liqdir. Zamonaviy yondashuvda motivatsiya — bu shunchaki organizmning biror yetishmovchilikni (ehtiyojni) qondirishga bo'lgan reaksiyasi emas, balki shaxsning o'z ichki holatini, ya'ni o'zligini namoyon etishning oliy usulidir. O'zbek psixologiya maktabining asoschilaridan biri E. G'oziyev o'z tadqiqotlarida muhim bir qonuniyatni ilgari suradi:

faoliyatning muvaffaqiyati faqatgina kognitiv qobiliyatlar (bilim, ko'nikma) bilan emas, balki motivatsiyaning dinamik kuchi bilan ifodalanadi. Ya'ni, intellektual salohiyat yuqori bo'lgan taqdirda ham, agar motivatsion turtki zaif bo'lsa, shaxsning ijtimoiy-psixologik o'sishida muammo yuzaga kelishi mumkin."

Ilmiy adabiyotlarda shaxsning shakllanishi uning ehtiyojlar ierarxiyasining rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Abraham Maslouning "Motivatsiya va shaxs" (Motivation and Personality) asarida ta'kidlanishicha, inson ehtiyojlari faqatgina quyi fiziologik ehtiyojlar bilan cheklanib qolmaydi. Shaxs sifatida kamol topish jarayonida insonning "o'z-o'zini namoyon qilish" (self-actualization) motivatsiyasi ustunlik qila boshlaydi. Bu jarayon shaxsning o'z potentsialini jamiyatda ro'yobga chiqarishiga imkon beradi. Kitob manbalarida keltirilishicha, agar insonning ijtimoiy ehtiyojlari tan olinish, hurmat, daxldorlik motiv darajasiga ko'tarilmasa, shaxsning ijtimoiy qiyofasi to'liq shakllanmaydi.

Motiv (lotincha *movere* — "harakatga keltiraman") — bu insonni muayyan faoliyatga undovchi, uning ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan ichki turtkidir. Motiv — bu "**Nima uchun?**" degan savolga javob beradi. Masalan, tashnalik ehtiyoj bo'lsa, suv ichishga undovchi ichki intilish motivdir.

Motivatsiya esa — bu inson xulq-atvorini yo'naltiruvchi, tartibga soluvchi va quvvat bilan ta'minlovchi murakkab psixofiziologik jarayondir. Agar motivni bitta "turtki" desak, motivatsiya — bu maqsadga yetguncha to'xtamaydigan *****umumiy energiya oqimi*****dir.

2. Motivatsiyaning asosiy turlari

Psixologiya fanida ikki guruhga bo'linadi:

1. **Ichki motivatsiya:** Bu insonning tashqi ta'sirlarsiz, faqat o'z qiziqishi va zavqi uchun harakat qilishi.

○ *Misol:* Biror kishining shunchaki rasm chizish jarayonini yaxshi ko'rgani uchun rassomlik qilishi. Bu yerda mukofot — jarayonning o'zi.

2. **Tashqi motivatsiya:** Tashqi muhitdan keladigan rag'bat yoki bosim asosida shakllanadi.

○ *Misol:* Talabaning stipendiya olish yoki ota-onasi tanbeh bermasligi uchun imtihonga tayyorlanishi. Bu yerda maqsad — bilim emas, balki natija ortidagi manfaat.

Shuningdek, yo'nalishiga ko'ra:

- **Ijobiy motivatsiya:** "Agarda men buni bajarsam, yutuqqa erishaman" (muvaffaqiyatga intilish).
- **Salbiy motivatsiya:** "Agarda men buni bajarmasam, jazolanaman yoki yomon ahvolda qolaman" (mag'lubiyatdan qochish).

Hayot faoliyatimizga bog'liqligi

Motivatsiya turg'un hodisa emas, balki doimiy harakatda bo'lgan, shaxsning ichki holati va tashqi muhit ta'sirida o'zgarib turuvchi **siklik jarayondir**. Psixologiyada bu jarayonni ko'pincha "motivatsion sikl" deb atashadi. Uning dinamikasini quyidagi bosqichlar orqali chuqur tahlil qilish mumkin:

1. Ehtiyojning sub'yektiv paydo bo'lishi (Detonatsiya bosqichi):

Har qanday harakatning boshlang'ich nuqtasi — bu muvozanatning buzilishi, ya'ni shaxsning nimagadir nisbatan yetishmovchilikni his qilishidir. Masalan, intellektual ochlik yoki ijtimoiy yakkalanib qolish hissi. Bu bosqichda motivatsiya hali aniq maqsadga ega bo'lmaydi, inson shunchaki ichki bezovtalik yoki "nimadir qilish kerak" degan noaniq intilishni his qiladi.

2. Motivning jarayoni

Bu bosqichda noaniq ehtiyoj aniq bir predmet yoki maqsad bilan bog'lanadi. Masalan, muloqot yetishmasligi hissi (ehtiyoj) — "yangi do'stlar orttirish" yoki "muayyan bir jamoaga a'zo bo'lish" (motiv) shakliga o'tadi. Dinamik nuqtai nazardan, bu yerda energiya tarqoqlikdan jamlangan holatga o'tadi. Motiv qanchalik aniq shakllansa, shaxsning irodaviy kuchi shunchalik samarali sarflanadi.

3. Faol harakat va energiyaning holati

Bu bosqich motivatsiyaning eng "issiq" nuqtasi hisoblanadi. Inson o'z maqsadi sari aniq qadamlar tashlaydi. Dinamika shundaki, bu yerda **"Lokus kontrol"** (nazorat markazi) o'zgarishi mumkin. Agar inson to'siqlarga duch kelsa, motivatsiya yo pasayadi (regressiya), yoki aksincha, to'siqni yengish uchun yanada kuchayadi (giperaktivlik). Mazkur bosqichda shaxsning chidamliligi va o'z-o'zini rag'batlantirish qobiliyati sinovdan o'tadi.

4. Qoniqish va motivatsiyaning vaqtinchaligi:

Maqsadga erishilgach, organizm va psixika ma'lum bir "homeostaz" (muvozanat) holatiga qaytadi. Ehtiyoj qondirilishi bilan unga bog'liq bo'lgan motivatsiya vaqtincha so'nadi. Masalan, imtihondan muvaffaqiyatli o'tgan talabada bir muddat o'qishga bo'lgan ishtiyoqning pasayishi kuzatiladi. Bu — psixikaning o'zini himoya qilish mexanizmi bo'lib, energiya zaxiralarini qayta tiklash uchun zarurdir.

5. Yangi darajaga ko'tarilish:

Motivatsiyaning eng muhim dinamik xususiyati shundaki, u hech qachon avvalgi nuqtaga qaytmaydi. Bir ehtiyoj qondirilishi bilanoq, shaxsning rivojlanish darajasiga mos ravishda yanada yuqoriroq darajadagi ehtiyoj paydo bo'ladi (Maslou piramidasi bo'yicha yuqoriga harakat). Shunday qilib, motivatsiya hayot davomida **pastdan yuqoriga yo'nalgan spiral** shaklida rivojlanib boradi.

Amaliy misol:

Tasavvur qiling, yosh mutaxassis ish boshladi. Dastlab uning motivatsiyasi — jamoaga moslashish va o'zini ko'rsatish (dinamik siklning birinchi aylanishi). Bu maqsadga erishgach, unda qoniqish paydo bo'ladi, lekin tez orada yangi motiv — karyera qilish yoki loyiha rahbari bo'lish (yangi, yuqori darajadagi dinamik sikl) tug'iladi.

Motivatsiyaning dinamik tabiati — bu insonning tiriklik va rivojlanish belgisidir. Motivatsiyaning to'xtashi — turg'unlikka (stagnatsiya), uning doimiy o'zgarib, boyib borishi esa shaxsning barkamolligiga olib keladi. Tadqiqotchi sifatida shuni ta'kidlash joizki, inson o'z motivatsiyasining ushbu o'zgaruvchan tabiatini tushunsa, tushkunlik (motivatsiya pasaygan) davrlarini ham rivojlanishning bir qismi sifatida qabul qilishni o'rganadi.

Motivatsiya bizning kundalik hayotimizdagi har bir qadamimizni boshqaradi:

- **Kasbiy faoliyatda:**
- Ikki nafar xodimni olaylik. Birinchisining motivi — faqat oylik maosh olish (tashqi motiv). Ikkinchisining motivi — sohasida eng yaxshi mutaxassis bo'lish va odamlarga foyda keltirish (ichki motiv). Qiyinchilik tug'ilganda, birinchi xodim tezda tushkunlikka tushadi, ikkinchisi esa to'siqlarni o'sish imkoniyati deb biladi.
- **Sog'lom turmush tarzida**
- Inson sport bilan shug'ullanishni boshlaydi. Agar uning motivatsiyasi faqat "kimlargadir yoqish" bo'lsa, u qisqa vaqtda to'xtaydi. Agar motivatsiya "o'zini sog'lom va baquvvat his qilish" (ichki ehtiyoj) bo'lsa, sport uning doimiy turmush tarziga aylanadi.

• **Ta'limda:**

- Maqsadsiz o'qiyotgan talaba uchun har bir ma'ruza yuk bo'lib ko'rinadi. Lekin o'z oldiga aniq maqsad (masalan, chet elda malaka oshirish) qo'ygan talaba uchun uyqusiz tunlar ham qiziqarli izlanishga aylanadi.

A.N. Leontyevning "Faoliyat. Ong. Shaxs" asarida ilgari surilgan kontseptsiyaga ko'ra, motiv shunchaki harakatga undovchi kuch emas, balki faoliyatga mazmun beruvchi omildir. Shaxs shakllanishi davrida uning hayotida "ma'no hosil qiluvchi motivlar" (smisloobrazuyushie motivi) paydo bo'ladi. Masalan, o'smirlik davrida bilim olish motivi shunchaki baho olish uchun emas, balki kelajakda o'z o'rnini topish mazmuniga ega bo'lganda, shaxsda irodaviy barqarorlik shakllanadi. Bu esa o'z-o'zidan tashqi motivatsiyaning (majburlash, nazorat) ichki motivatsiyaga (ixtiyoriylik, qiziqish) transformatsiyasini ta'minlaydi. Motiv bu -extiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatini rag'batlantirish. Motiv- rag'batlantiruvchi va faoliyat yo'nalishlarini tanlashni belgilovchi bu extijoydir. Motivatsiya -bu turtki beradigan faoliyat. Chet el psixologiyasida xulq -atvorni tartibga solishda ;

Motivlarni vazifalari quyidagicha ajratiladi.

- Rag'batlantirish faoliyatga
- Hidoyat motiv va harakatini o'ziga yo'naltiradi
- Maqsad yarata oladigan
- Motiv extiyojlarini qondirishga qaratilgan harakatni keltirib chiqaradi
- Xisni shakllantirish

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga tayanadigan bo'lsak, shaxs motivatsiyasi ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqada shakllanadi. "Yuqori psixik funksiyalar rivojlanishi" asarida muallif ta'kidlaganidek, dastlab tashqi ijtimoiy talab sifatida namoyon bo'lgan motivlar keyinchalik shaxsning ichki "men"iga aylanadi (interiorizatsiya jarayoni). Ya'ni, jamiyatdagi qadriyatlar shaxsning ichki motiviga aylangan nuqtada haqiqiy barkamol shaxs shakllanadi. Bu jarayonda shaxsning o'z-o'zini baholashi va o'z ustida ishlashi (self-regulation) motivatsion sohaning eng yuqori bosqichi hisoblanadi.

Shaxs kamolotida muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi.

D. Maklelland va J. Atkinson kabi olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, shaxs shakllanishida "muvaffaqiyatga intilish" (achievement motivation) va "mag'lubiyatdan qochish" motivlari o'rtasidagi kurash muhim ahamiyatga ega. Kuchli shaxslarda muvaffaqiyatga intilish motivi ustunlik qiladi, bu esa ularni tavakkalchilikka, yangilikka va doimiy o'sishga undaydi. Mag'lubiyatdan qochish motivi ustun bo'lgan shaxslarda esa tashabbussizlik va turg'unlik (stagnatsiya) holatlari kuzatiladi.

Shaxs shakllanishida motivatsiyani tahlil qilar ekanmiz, uni shunchaki tashqi ta'sirlarga javob reaksiyasi (reaktivlik) sifatida emas, balki shaxsning o'z kelajagini ongli ravishda loyihalashi (**proaktivlik**) sifatida ko'rish lozim. Viktor Franklning logoterapiya yo'nalishidagi qarashlariga ko'ra, motivatsiyaning eng yuqori nuqtasi - bu **hayot mazmunini anglash** motivlaridir. Agar D. Maklelland nazariyasida muvaffaqiyatga intilish moddiy yoki ijtimoiy natijaga yo'naltirilgan bo'lsa, V. Frankl yondashuvida bu intilish shaxsning o'z hayotiy tamoyillariga sodiqligi bilan o'lchanadi.

Bu esa shuni anglatadiki, shaxs shakllanishi jarayonida motivatsiya bosqichma-bosqich **biologik ehtiyojdan ma'naviy qadriyatga** qarab transformatsiya bo'ladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu jarayon "motivlarning barqarorlashuvi" deb ataladi. Ya'ni, shakllangan

shaxsda motivatsiya vaziyatga qarab o'zgarmaydi, balki uning ichki axloqiy filtrlari (vijdon, mas'uliyat, burch) orqali boshqariladi.

XULOSA

Inson psixikasining o'ta murakkab qatlamlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, **motivatsiya** shunchaki harakatga keltiruvchi mexanizm emas, balki shaxsning hayotiy mazmuni va ijtimoiy qiyofasini shakllantiruvchi **ma'naviy kompasdir**. Biz o'rgangan nazariy manbalar va hayotiy jarayonlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, shaxs shakllanishi — bu insonning o'z ehtiyojlari ustidan ongli nazorat o'rnatishi va ularni yuksak ijtimoiy maqsadlar sari yo'naltira olish jarayonidir.

Tadqiqotimizning yakuniy nuqtalari sifatida quyidagilarni ta'kidlash lozim:

Birinchidan, motivatsiya shaxsning yoshi va tajribasi ortishi bilan uning ichki olami naqadar boyib borayotganini ko'rsatadi. Tashqi rag'batlardan voz kechib, ichki e'tiqod va qadriyatlar asosida harakat qilish — bu shaxs yetukligining oliy darajasidir.

Ikkinchidan, motivatsion sohadagi o'zgaruvchanlik insonning turg'unlikdan himoyalanganligini bildiradi. Ehtiyojlarning rivojlanishi insonni doimiy ravishda o'z ustida ishlashga, yangi cho'qqilarni zabt etishga va o'zligini qaytadan kashf etishga undaydi.

Uchinchidan, muvaffaqiyatga intilish va o'z-o'zini anglash motivlari uyg'unlashgan joyda shaxs nafaqat jamiyatga moslashadi, balki ushbu jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shadigan **faol sub'yektga** aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, motivatsiya — bu shaxsning ichki erkinligi va irodaviy salohiyatining namoyon bo'lishidir. Uni to'g'ri shakllantirish va boshqarish nafaqat professional muvaffaqiyatning, balki insonning hayotda o'z baxtini va o'rnini topishining fundamentali bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010. – 544 b.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / Пер. с англ. – Санкт-Петербург: Питер, 2019. – 400 с.
4. Vigotskiy L.S. Yuqori psixik funksiyalarning rivojlanishi (Tanlangan asarlar). – Toshkent: O'qituvchi, 1985.
5. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997.
6. Frankl V. Insonning ma'no izlashi (Man's Search for Meaning). – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2018.
7. Makklelland D. The Achieving Society. – Princeton: Van Nostrand, 1961.